

J. SASNAUSKIENĖ

DĖL ESTETINIO AUKLĖJIMO AUTONOMIŠKUMO

Gausioje literatūroje, skirtoje estetinio auklėjimo problemoms, labai įvairiai apibrėžiami estetinio auklėjimo tikslai bei uždaviniai. Nors estetinių auklėjimą dauguma teoretikų apibūdina labai panašiai, t. y. kaip formavimą žmogaus estetinio santykio su tikrove bei jo aktyvizavimą ugdant žmogaus kūrybinę veiklą, bet, analizuodami estetinio auklėjimo poveikį asmenybei, jie prieina prie skirtingų išvadų.

Pirmiausia ryški koncepcija, kuri estetinių auklėjimą iš esmės pajungia moraliniams tikslams. „Pagrindinis estetinio auklėjimo principas,— teigia G. Džibladzė,— turi padėti realizuoti pažangios visuomeninės moralės normas ir idealus, o ne vien orientuoti į savitikslių ateities žmogaus grožį“¹.

Nemažai tarybinių estetikų, remdamiesi principu, jog estetiškas poreikis yra tobulumo poreikis, prieina prie išvados: estetiškas auklėjimas yra neatskiriamas bet kurios auklėjimo srities aspektas, vidinis stimulus, skatinantis asmenybę siekti tobulumo, įvairių jos pusių proporcingumo ir vientisumo².

Šiai koncepcijai labai artima yra N. Kijaščenkos, N. Leizerovo, V. Tolsycho ir kitų estetikų pozicija. Jie teigia, jog estetinio auklėjimo pagrindinis tikslas — „formuoti žmogaus kūrybinį santykį su įvairiomis veiklos sritimis“, siekti, kad estetiškas jausmas ir estetiškas skonis taptų kiekvieno žmogaus sugebėjimu, bet kurios jo veiklos sudedamąja dalimi“³.

¹ Джиблагзе Г. Принцип эстетического воспитания.— Тбилиси, 1971, с. 18. Ši koncepcija išdėstoma ir straipsnių rinkiniuose: Вопросы теории эстетического воспитания.— М., 1970; Вопросы эстетического воспитания.— Ижевск, 1975; Эстетическое воспитание в условиях развитого социалистического общества.— М., 1975.

² Žg.: Лармин О. В. Эстетическое воспитание в период развитого социализма.— Л., 1976; Эстетическая культура советского человека.— Л., 1976; Эстетическое развитие и воспитание молодежи.— М., 1978; Джола Д. Н. Эстетическое отношение человека к действительности как предмет эстетического воспитания (автореферат).— Киев, 1974.

³ Киященко Н. И., Лейзеров Н. А. Сущность эстетического воспитания и его роль во всестороннем и гармоническом развитии личности.— В кн.: Теория эстетического воспитания.— М., 1979, с. 26—27.

Bendras minėtų koncepcijų bruožas yra tas, jog jose nepripažįstamas estetinio auklėjimo autonomiškumas. Tokią poziciją sąlygoja atitinkama estetiškos vertybės samprata.

Jeigu estetinis auklėjimas suprantamas tik kaip moralinio auklėjimo priemonė, vadinasi, estetiškos vertybės tapatinamos su moralinėmis. Toks požiūris ilgą laiką vyravo estetiškos minties istorinėje raidoje. Jis labai ryškus švietėjų teorijose. Prancūzų švietėjas Ž. A. de Kondorsė, išreikšdamas daugumos švietėjų požiūrą, rašė: „Aš visada maniau, kad gėris — tai grožis, pasireiškias veiksmu, kad gėris ir grožis glaudžiai tarpusavyje susiję ir kad jų bendras šaltinis — gražiai sukurta gamta“⁴. Tokia estetiško samprata turėjo objektyvų pagrindą kultūros istorinėje raidoje, kol menas, kaip specifinė estetiškos veiklos sfera, nebuvo išsiskyres į santykinai savarankišką socialinės veiklos sritį. Tačiau mūsų dienų kultūroje objektyvaus pagrindo tokiai koncepcijai nėra. Be to, estetiškos minties raidoje vis labiau buvo apibūdinama estetiškos vertybių specifika. Todėl estetiškos vertybių tapatinimas su moralinėmis ir estetinio auklėjimo pajungimas moraliniams tikslams yra švietėjų požiūrių mechaninis perkėlimas į šiuolaikinę kultūrą.

Metodologiniu atžvilgiu labai panašios ir kitos minėtos koncepcijos, nes ir jose estetiškos vertybės traktuojamos kaip kitų vertybių išraiška arba jų raidos laipsnis (pvz., kiekvienos veiklos tobulumas). Vadinasi, ir šiuo atveju nesiekžiama išaiškinti estetiškos vertybių specifikos, jų poveikio asmenybei, o kartu — nustatyti ir jų reikšmingumą.

N. Kijaščenka, V. Tolstychas ir kiti estetikai, akcentuodami, jog pagrindinis estetinio auklėjimo tikslas — kūrybiškumo ugdymas, taip pat neparemia savo išvados estetiškos vertybės specifikos analize. Jie absoliutina tą momentą, jog estetinis santykis su tikrove ugdo žmogaus kūrybiškumą, ir nepakankamai atsižvelgia į kitus, ne mažiau svarbius šio santykio momentus. Ir šiuo atveju lieka neišaiškinti estetinio auklėjimo specifiniai uždaviniai, nes kūrybiškumas gali būti ugdomas ir kitomis auklėjimo priemonėmis.

Paminėtina lenkų estetikės I. Vojnar, daug dėmesio skiriančios estetinio auklėjimo problemoms, koncepcija. Pasak jos, „estetinis auklėjimas — tai procesas, kuriame formuojama estetiškos žmogaus kultūra, geras skonis, sugebėjimas suvokti ir vertinti estetinius reiškinius, taip pat — tai asmenybės intelektualinis ir moralinis formavimas, vykstant specifiniu būdu“⁵. Tačiau, I. Vojnar požiūriu, taip suprantamas estetinis auklėjimas labiausiai atitiko tą kultūros raidos etapą, kai dar tik buvo sudaromos sąlygos platiems visuomenės sluoksniams priartėti prie meno. Šiuolaikinėje kultūroje, kai menas vis labiau susipina su kasdienine žmogaus gyvenimo patirtimi, estetinį auklėjimą turįs pakeisti auklėjimas menu. Šis auklėji-

⁴ Идеи эстетического воспитания. — М., 1973, т. 2, с. 124.

⁵ *Wojnar I.* Teoria wychowania estetycznego — zarys problematyki. — Warszawa, 1976, s. 7—8.

mas esąs kompleksiškas, nes, kartu su estetine kultūra, menu formuojami moraliniai pagrindai, pažintiniai bei kūrybiniai sugebėjimai⁶.

Pažymėtina, kad šiuolaikinėje nemarksistinėje estetikoje dažniausiai taip pat analizuojamas meno poveikis asmenybei, o ne estetinis auklėjimas⁷.

I. Vojnar koncepcijoje estetinis auklėjimas traktuojamas kaip priemonė, kurią pasitelkus, žmogus paruošiamas kontaktams su menu. Ji neanalizuoja meno socialinių funkcijų ir jų tarpusavio santykių, nesprensdžia ir meno vaidmens estetiniame auklėjime problemos, bet, kaip ir anksčiau minėti tarybiniai estetikai, nepripažįsta estetinio auklėjimo autonomiškumo. I. Vojnar teisingai nurodo, jog meno poveikis asmenybei yra įvairiapusis, t. y. menas atlieka estetinę, pažintinę, ideologinę ir kitas funkcijas. Tačiau ji neatkreipia dėmesio į tai, jog estetinė funkcija — tai specifinė meno funkcija, o kitos funkcijos yra jai subordinuotos. Be to, meninė kūryba yra pagrindinė estetiškos veiklos sritis. Vadinasi, menas yra vienas svarbiausių estetinio auklėjimo veiksmų. Todėl nėra pamato atskirti estetinį auklėjimą nuo meno poveikio asmenybei ir teikti pirmenybę pastarajam. Negalima neįvertinti ir žmogaus estetinių santykių su kitais tikrovės reiškiniais, ypač turint galvoje tai, jog „kuo aukštesnis visuomenės kultūros lygis, tuo platesnę daiktų sritį ji apima estetiniais santykiais, iš jų ir daiktus, tenkinančius kasdieninius poreikius“⁸.

Pastaraisiais metais pradėjus aktyviai spręsti estetiškos vertybės problemą, kai kurie tarybiniai estetikai mėgina apibrėžti estetinio auklėjimo specifiką ir argumentuoti jo autonomiškumą. A. Zisis ir I. Lazarevas teigia: „<...> nors estetiškos vertybės nesudaro atskiros daiktinės sferos, vis dėlto jos turi santykinį savarankiškumą bei kokybinį apibrėžtumą“. Žmogus formuoja savo įvairiapusę esmę įvairiais būdais, todėl būtina reikia ir teoriškai, ir praktiškai išskirti kaip santykinai savarankiškas šias auklėjimo sritis: idėjinę-politinę, darbinę, moralinę, fizinę, meninę ir estetinę⁹. Deja, šių bei kitų estetikų tezė apie estetinio auklėjimo specifinę paskirtį ir autonomiškumą nepakankamai argumentuojama. Pamatą šiam argumentavimui gali sudaryti tikrai estetiškos vertybės specifikos bei jos poveikio asmenybei problemų sprendimas.

Žinoma, daug estetiškos vertybės problemos aspektų dar neišaiškinta, todėl nėra galimybių tiksliai nustatyti estetinių vertybių poveikį asmenybei, o kartu — nuodugnai argumentuoti estetinio auklėjimo autonomiškumą. Mūsų tikslas — išryškinti kai kuriuos momentus, sudarančius prielaidas toliau vaisingai gvildinti šią problemą.

⁶ Ten pat, p. 35.

⁷ Žr.: Read H. Education through Art.—London, 1958; *Милро Th. Art education. Its Philosophy and Psychology.*—New York, 1956 ir kt.

⁸ Мартынов Ф. Т. Магический кристалл. Эстетическое восприятие и условность в искусстве.—Свердловск, 1971, с. 25.

⁹ Зись А. Ф., Лазарев И. Л. Эстетическое воспитание и искусство.— В кн.: Теория эстетического воспитания.— М., 1979, с. 143—145.

Estetinės vertybės problemą pirmieji sprendė dar viduramžių mąstytojai. Tomas Akvinietis, Augustinas, Bazilijus priėjo prie išvadu: estetiškumas yra objektų savybė, kuri pasireiškia tiktai santykyje tarp objekto ir subjekto; estetinis išgyvenimas nesusijęs su utilitariniais interesais; grožis ir gėris nesudaro vienybės. Jų iškeltas idėjas plėtojo vėlesnių laikų mąstytojai, iš kurių ypač pažymėtinas I. Kantas. Tačiau ir šiandien ši problema lieka pagrindinė estetikos teorijoje.

Tarybinėje estetikoje gyvuoja įvairūs šios problemos sprendimai. Mūsų požiūriu, geriausiai argumentuota ta koncepcija, kurios ištakas sudaro G. Plechanovo estetinės pažiūros. G. Plechanovas, „Laiškuose be adreso“ analizuodamas estetiško prigimtį, pažymi: „<...> pojūčiai, kuriuos sukelia tam tikri spalvų deriniai arba daiktų forma, net pirmykštėse tautose asocijuojasi su labai sudėtingomis idėjomis ir <...> daugelis iš tokių formų ir derinių joms atrodo gražūs tik dėl tokios asociacijos“¹⁰.

Siuolaikinėje tarybinėje estetikoje šias G. Plechanovo idėjas toliau plėtoja A. Losevas, L. Stolovičius, F. Martynovas, K. Stoškus ir kiti¹¹.

Pagal šią koncepciją estetiškumas suprantamas kaip daiktinė būtis, kurios bruožai tampa tam tikros reikšmės išraiška. Vadinas, objektai ir reiškiniai estetiškai vertinami tada, kai jiems suteikiamos kokios nors socialinės reikšmės, kurias sąlygoja šio objekto ar reiškinio ryšys su įvairiomis socialinėmis vertybėmis. O tas ryšys formuojasi visuomenės praktinėje veikloje. Kadangi reiškiniai siejasi su įvairiausiomis vertybėmis, išraiškos funkciją gali atlikti ne tik formalūs santykiai, bet ir atskiros linijos, dėmės, spalvos, figūros, rašmenys, garsai, medžiagos ir t. t. Šių ryšių pagrindai — labai įvairūs: struktūriniai (dalis žymi visumos vertę, forma — turinio arba funkcijos vertę), genetiniai (pasekmė žymi priežasties vertę), panašumo (atvaizdas žymi objekto vertę), simboliniai (žėnklas žymi reikšmės vertę) ir t. t.¹²

Visuomenės istorinėje raidoje, kintant kultūros pobūdžiui, kinta daiktų bei reiškinų estetinės išraiškos ryšiai su socialinėmis vertybėmis. Praktinėje veikloje žmonės keičia daiktų formas ir teikia jiems kitas socialines prasmes. Tačiau perimamumas kultūros srityje sąlygoja žmonių estetinės veiklos santykinį pastovumą.

Estetinio auklėjimo teorijai labai svarbi problema: kaip estetinė veikia patį šios veiklos subjektą — žmogų? Sprendžiant šią problemą, reikia prisiminti K. Markso tezę: „<...> žmogus ne tik mąstymu, bet ir visais jausmais įsitvirtina daiktų pasaulyje <...>“¹³. Estetiškai vertindamas objektą, žmogus suteikia jam naują socialinę reikšmę, o ši socialinė reikšmė — „tai tas vaidmuo, kurį daiktas atlieka visuomeninių santy-

¹⁰ Plechanovas G. Literatūra ir estetika.— V., 1960, p. 82.

¹¹ Žr.: Философская энциклопедия, т. 5.— М., 1970; Столович Л. Н. Природа эстетической ценности.— М., 1972; Мартынов Ф. Т. Эстетическая деятельность и художественное отражение.— Свердловск, 1973; Стошкус К. Estetiškumo prigimties problema.— Tarybinė mokykla, 1977, Nr. 10.

¹² Stoškus K. Estetiškumo prigimties problema, p. 15—16.

¹³ Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений.— М., 1956, с. 593.

kių sistemoje“¹⁴. Suteikdamas įvairiems objektams socialines reikšmes, žmogus įtraukia juos į socialinių santykių sistemą, K. Markso žodžiais tariant, juos sužmogina. Estetinius vertinimus jis taiko įvairiems tikrovės reiškiniams, netgi tiems, kurių kultūrinė reikšmė dar neapibrėžta. Ta prasme estetišiai santykiai su tikrovės objektais dažnai aplenkia jų mokslinį pažinimą. Vadinasi, estetišiai santykiai su tikrove yra labai svarbi aplinkos sužmoginimo priemonė: suteikdami tikrovės objektams socialines reikšmes, šie santykiai sudaro pagrindą tam, kad minėti objektai taptų „bendravimo ir psichologinio poveikio kitiems žmonėms priemone“¹⁵.

Estetinis vertinimas nesusijęs nei su utilitarine vertinamojo objekto reikšme, nei su buitinais vertinančiojo subjekto interesais. Tai akcentavo dar Augustinas, vėliau — F. Hačesonas ir ypač — I. Kantas. Žmogui, esančiam estetiniame santykiyje su objektu, teikia malonumo pats to objekto stebėjimas. Šis malonumas yra labai žmogiškas, nes jis atsiranda įvairių dvasinių vertybių perėmimo procese. Kaip pažymi F. Martynovas, estetinis vertinimas tarytum išlaisvina daiktus „nuo įprastinių šablonų ir atskleidžia juose plačią socialinę ir simbolinę reikšmę“¹⁶. Per estetinį santykį su tikrove perimdamas įvairias socialines vertybes, individas susieja save su kitais žmonėmis, su visa žmonija jai istoriškai vystantis. Taip estetišės vertybės tampa individų socializacijos būtina prielaida. Estetinis santykis, būdamas „nevirtotojiškas“, išsiskiria tuo, kad asmenybės formavimas, jos dvasinis ugdymas yra pagrindinis šio santykio tikslas¹⁷.

Estetinis santykis su tikrove yra aktyvi žmogaus veikla, kuriai reikia kūrybinių pastangų. Dar I. Kantas akcentavo žmogaus estetišės veiklos kūrybinį pobūdį. Šią I. Kanto tezę plėtoja daugelis šiuolaikinių estetikų¹⁸. Lenkų estetikas R. Ingardeno požiūriu, meno kūriniai yra schemiški¹⁹, jie turi neapibrėžtas vietas, potencialius momentus, todėl sudaro tik pradinę poziciją estetiniam suvokimui²⁰. Tai reiškia, kad pats estetinio suvokimo objektas sąlygoja kūrybinį santykį su juo, nes iškelia poreikį jį rekonstruoti, atkurti, panaudojant suvokiančio subjekto asmenines emocijas, mintis, gyvenimo patyrimą. Šiuo atveju ypač pasireiškia vaizduotės vaidmuo. Kūrybinė vaizduotė, kaip pažymi L. Novikova, panaudoja įvairią medžiagą: ir tiesioginius jutiminius vaizdus, ir atminties vaizdinius, ir idėjas; vaizduotė supina fantaziją su realybe ir „leidžia pamatyti ne-realizuotas reiškinių galimybes, jo variantus įvairiuose netgi neįtiki-

¹⁴ Мартынов Ф. Магический кристалл. Эстетическое восприятие и условность в искусстве, с. 15.

¹⁵ Ten pat, p. 15.

¹⁶ Ten pat, p. 23.

¹⁷ Джигарьян И. А. Эстетическая потребность.— М., 1976, с. 175.

¹⁸ Мартынов И. А. Магический кристалл. Эстетическое восприятие и условность в искусстве.— Свердловск, 1971; Еремеев А. Ф. Лекции по марксистско-ленинской эстетике.— Свердловск, 1971; Ингарден Р. Исследования по эстетике.— М., 1962.

¹⁹ Mūsų požiūriu, taip galima pasakyti apie bet kurį estetinio vertinimo objektą.

²⁰ Ингарден Р. Исследования по эстетике.— М., 1962, с. 256.

mose situacijose" ²¹. Laisvas vaizduotės žaismas leidžia žmogui peržengti mąstymo ir elgesio stereotipo rėmus, sudaro prielaidas kūrybiškumui žmogaus pažintinėje ir praktinėje veikloje. Vadinasi, subjekto kūrybinis aktyvumas estetinio suvokimo procese nesibaigia kartu su šiuo procesu, o persikelia į būsimą veiklą, stimuliuodamas kūrybiškumą įvairiose veiklos srityse. Galima daryti išvadą, kad estetinių vertybių suvokimas sudaro pamatą naujoms estetinėms vertybėms kurti, o tam tikru mastu — ir kitoms socialinėms vertybėms kurti.

Estetinių vertybių suvokimas suteikia žmogui tam tikrą vertybinę orientaciją, todėl būtinai reikia pažymėti šios orientacijos vaidmenį asmenybės saviraidoje. Marksizmo požiūriu, žmogus yra paties savęs produktas ir rezultatas, kitaip tariant, jis yra nuolatiniam tapimo procese. Vadinasi, jei yra suformuota žmogaus estetinė vertybinė orientacija, tai ji tampa svarbiu veiksniu jo tolesnėje saviraidoje. Siekdamas visoje savo veikloje atskleisti kūrybinį aktyvumą ir kurti naujas socialines vertybes, žmogus kartu formuoja save kaip vientisą, turtingą asmenybę, nes tikrasis žmogaus turtingumas — tai „absoliuti žmogaus kūrybinių sugebėjimų išraiška" ²².

Asmenybės formavimas — tai ir bendras socialinis procesas, ir kartu — individualus, nes kiekvieno individo biologinės savybės susipina su jo socialinėmis savybėmis. Žmogui labai svarbu išsaugoti ir realizuoti įvairiose veiklos srityse savo individualumą, nepakartojamumą. Kaip pažymi B. Suchodolskis, „žmogaus gyvenimas yra tikras žmogaus gyvenimas ne tik todėl, kad jį formuoja visuomenė ir kultūra, bet ir todėl, kad jis yra „asmeninė egzistencija" ²³. Begalinėje įvairovėje gyvenimo situacijų žmogus turi laisvai, sąmoningai, individualiai rinktis vienintelį savo elgesio variantą ir atsakyti už šį pasirinkimą, nes tik šiuo atveju jis realizuos save kaip žmogų, kaip asmenybę. Todėl labai svarbu, kad formuojant žmogų, būtų panaudoti tie veiksniai, kurie padeda įtvirtinti jo individualumą. Vienas tokių veiksnių — estetiškas santykis su tikrove, nes estetiškai vertinant išskylęs estetiškas skonis visada išsiskiria individualumu. Be abejonės, estetinių skonių individualumo negalima absoliutinti. Jis turi savą socialinį sąlygotumą, kaip ir asmenybės individualumas. Tačiau žmogaus estetiame santykiuje su tikrove bendrybės ir atskirybės dialektika pasireiškia specifiniu būdu. Šią specifiką įdomiai traktuoja L. Novikova. Jos požiūriu, estetinę veiklą determinuoja socialinės-kultūrinės normos, principai, taisyklės, bet jie panaudojami tik kaip „statybinė medžiaga", nes estetinė veikla nuolat peržengia normų ir taisyklių ribas, savo laisva kūryba atskleidama naujas galimybes ²⁴.

Žmogus, įgijęs individualų estetinį skonį, gali kūrybiškai, kritiškai perimti kultūrinės vertybes, formuotis kaip individuali, nepakartojama

²¹ Новикова Л. И. Эстетика и техника: альтернатива или интеграция? — М., 1976, с. 113.

²² Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. I, с. 476.

²³ Suchodolski B. Kim jest szlowiek? — Warszawa, 1974, s. 225.

²⁴ Новикова Л. И. Эстетика и техника; альтернатива или интеграция? с. 66.

asmenybė, realizuoti save veikloje. Tokių asmenybių formavimasis — svarbus socialinės pažangos veiksnys, nes „visuomenė tuo tobulesnė, kuo savitesnė ir savarankiškesnė kiekviena jos asmenybė“²⁵.

Estetinio vertybinio santykio specifika, pasireiškianti savitu dialektiniu ryšiu tarp socialinės bendrybės ir individualios įvairovės, sąlygoja tai, kad „estetinės vertybės niekada neiškyla asmenybei kaip kažkas svetima, išoriška, kas turi būti besąlygiškai priimta“²⁶. Šis bruožas skiria estetinius vertybinius santykius nuo kitų vertybinių santykių. Estetinės vertybės veikia individą tiek, kiek jis organiškai jas perima, suformuodamas savą, asmeninį, tiesioginį santykį su pasauliu ir menu. Estetinių vertybių suvokimas neatsiejamas nuo jų išgyvenimo, todėl jos tvirtai perimamos, paverčiamos asmenybės vidinio pasaulio dalimi.

„Estetinio išgyvenimo procese mes tarsi susiliejamė su daiktu, pamiršdami save jame, bet šitaip mes ir atrandame save, atskleisdami mūsų santykiuose su gamta ir kitais žmonėmis naujus, vis platesnius, vis glaudesnius ryšius. Estetinis išgyvenimas duoda mums tai, ko negali duoti jokie, net ir didžiausi apmąstymai“²⁷. Vadinasi, estetišiai vertybiniai santykiai yra tokie individo ryšiai su visuomene, kurie sudaro ypač palankias sąlygas dvasinėms vertybėms perimti, asmenybei formuotis ir jai save realizuoti kūrybinėje veikloje. Estetišiai vertybiniai santykiai, turint galvoje jų specifinį poveikį asmenybei, negali būti pakeisti jokiais kitais. Vadinasi, estetišias auklėjimas, kuris, mūsų požiūriu, yra individo estetišias lavinimas, jo sugebėjimų (estetinio skonio, estetinės nuostatos, estetinių poreikių) suvokti estetines vertybes formavimas, kartu paruošiant individą naujoms estetinėms vertybėms kurti, yra autonominė auklėjimo sritis, turinti savo tikslus bei uždavinius. Be abejonės, estetinio auklėjimo negalima griežtai atskirti nuo kitų auklėjimo sričių: jos visos yra tarpusavyje susijusios.

---

²⁵ Батенин С. С. Человек в его истории.— Л., 1976, с. 169.

²⁶ Этическое и эстетическое.— Л., 1971, с. 76.

²⁷ Мартынов Ф. Магический кристалл. Эстетическое восприятие и условность в искусстве, с. 41.